

نقش نماز جمعه در وحدت و توسعه پایدار جهان اسلام

محمدعلی ریاحی*

سید رضا موسوی**

[تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۰۹/۱۶ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۱۱/۳۰]

چکیده

توسعه علم، فرهنگ، اقتصاد و دیگر امور هر جامعه به تعاون و بهره‌گیری از تمام توان نیروهای انسانی آن جامعه وابسته است. از این‌رو دین اسلام با نگاه ویژه‌ای که به تعاون و مشارکت اجتماعی و در امتداد آن توسعه داشته است، آدابی را به منظور همدلی و همسوسازی افکار و حضور فعال مسلمانان در مجامع اجتماعی طراحی کرده است. یکی از برنامه‌های ویژه این آیین آسمانی برای تحقق وحدت اجتماعی، فریضه عبادی - سیاسی «نماز جمعه» است؛ فریضه‌ای که بیانگر روح تعاون و موجب تحکیم ارتباطات است و قابلیت آن را دارد که مجموعه امت اسلامی را همچون دانه‌های تسبیح به یکدیگر پیوند دهد و موجبات ترقی و پیشرفت آنها را فراهم آورد. این جستار با هدف معرفت‌افزایی درباره تأثیرات اجتماعی نماز جمعه و اعتلای روزافزون فرهنگ بهره‌وری بایسته از برکات این فریضه الهی، در صدد پاسخ به این پرسش اصلی برآمده است که: نماز جمعه چه نقشی در ایجاد وحدت و توسعه پایدار جامعه اسلامی ایفا می‌کند؟ روش تحقیق در این نوشتار، توصیفی و تحلیلی، و شیوه گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای است.

کلیدواژه‌ها: نماز جمعه، جامعه، وحدت، اسلام، توسعه.

* مربی گروه معارف اسلامی، مجتمع آموزش عالی، بم M.riahi@bam.ac.ir

** استادیار گروه معارف اسلامی، واحد بافت، دانشگاه آزاد اسلامی (نویسنده مسئول) dr.r.mosavi@chmail.ir

مقدمه

اگر در جامعه روابط انسان‌ها بر اساس همدلی، همیاری و تعاون بر خیرات باشد و همه افراد از هنر و ابتکار یکدیگر بهره‌مند شوند، آن جامعه رشد می‌یابد. اما اگر با نادیده‌انگاشتن دیگران و فقط با در نظر گرفتن منافع خودخواهانه خود به جامعه بنگرد، موجب انحطاط و عقب‌ماندگی آن اجتماع را فراهم خواهند آورد و از توسعه و پیشرفت در عرصه‌های مختلف نظام اجتماعی خویش که حاصل تلاش آحاد افراد آن است باز خواهند ماند. متأسفانه روحیه جمعی در میان جوامع اسلامی به شدت در مقایسه با دوران نبوی کاهش یافته، به گونه‌ای که کمتر تشابهی می‌توان بین آنها یافت. روحیه همکاری در برخی جوامع غربی، فراتر از مسلمانان در حوزه‌های علمی، اقتصادی، سیاسی و ... است که همین نکته یکی از عوامل توسعه‌یافتگی آنها و کندی رشد و توسعه جوامع اسلامی را رقم زده است.

به نظر می‌رسد راه برون‌رفت امت اسلام از معضله‌های پیچیده پیش رو، و حرکت به سمت توسعه و پیشرفت پایدار، فقط در سایه اصلاح افکار و رفتار آحاد مسلمانان و رجوع به همان وحدتی است که اسلام دائم بر آن تأکید کرده است. با این توصیف مقتضی است ابعاد گوناگون برنامه‌های وحدت‌بخش این آیین الهی نظیر نماز جمعه بازخوانی شود تا بتوان مشارکت اجتماعی و روحیه جمعی مسلمانان را افزایش داد؛ چراکه متأسفانه به علت فقدان معرفت و موانع دیگر، مسلمانان نتوانستند از ظرفیت‌های این آموزه الهی استفاده بهینه را ببرند که این مسئله، ضرورت تحقیق درباره این برنامه‌ها را ایجاب می‌کند. بر همین اساس، پژوهش حاضر در صدد است به دو پرسش پاسخ دهد: نماز جمعه چه نقشی در ایجاد وحدت و توسعه پایدار جامعه اسلامی دارد؟ آثار اجتماعی این فریضه الهی چیست؟

از اوایل قرن دهم هجری تاکنون درباره نماز جمعه نزدیک به یکصد و شصت رساله و کتاب مستقل تدوین شده که این حرکت، نشانگر اهمیت این فریضه الهی پس از تشکیل دولت شیعی صفوی در ایران است. رساله مستقل درباره نماز جمعه قبل از این دوره موجود نیست، اما در متون فقهی و روایی در «باب صلاة» درباره آن مسائل مختلفی نگاشته شده است. در نیمه اول قرن دهم هجری محقق کرکی اولین رساله را در این خصوص نگاشت و پس از حدود چهل سال، دومین رساله را شهید ثانی در خارج

از ایران، اما با ملاحظه مسائل داخلی ایران، تألیف کرد. پس از آن موج رساله‌نویسی آغاز شد (جعفریان، ۱۳۷۹: ۲۹۱). چنانچه گذشت درباره نماز جمعه آثار فراوانی نگاشته شده، اما در این نوشتار کوشیده‌ایم با تقریری نو، برخی مسائل نظیر آثار اجتماعی نماز جمعه و رابطه نماز جمعه با توسعه و پیشرفت را بکاویم.

۱. سیره همگرایانه ائمه (ع) با شرکت در نماز جمعه خلفا

نماز جمعه از فریضه‌های عبادی - سیاسی اسلام است که در آغاز تشکیل اولین دولت اسلامی، یعنی حکومت پیامبر (ص) در مدینه، تشریح و به اجرا گذاشته شد (طبرسی، ۱۳۷۲: ۴۳۲/۱۰).

پس از رحلت پیامبر (ص) و با پدیدارشدن تفرقه و جدایی در میان مسلمانان، اهل بیت (ع) جانب مصلحت فرو نگذاشتند و با گذشت از حق خویش شیوه سکوت برگزیدند تا مانع از ایجاد دودستگی و اختلاف در جامعه و در نتیجه آسیب دیدن نهال نوپای اسلام شوند. امام علی (ع) در دوران خلفای راشدین در نماز جمعه آنها شرکت می‌کرد. همچنین پس از آنکه امام به خلافت رسید، نماز جمعه را اقامه کرد. اما پس از ایشان بحث شرکت ائمه (ع) در نماز جمعه خطبای بنی‌امیه، به گونه‌ای دیگر در اخبار منعکس شده است. زیرا ایشان نمی‌توانستند به زمامداران ستمگر عصر اموی و عباسی و دست‌نشانندگان آنها اقتدا کنند. چون در لسان روایات عدالت امام جمعه شرط اساسی اقامه این فریضه الهی تلقی می‌شد. چنانچه از علی (ع) نقل شده است که فرمود: «لَا يَصْلُحُ الْجُمُعَةُ إِلَّا بِإِمَامٍ عَدْلٍ» (ابن‌حیون، ۱۳۸۵: ۱۸۱/۱). از امام باقر (ع) نیز نقل شده است: «صَلَاةُ الْجُمُعَةِ فَرِيضَةٌ وَالْإِجْتِمَاعُ إِلَيْهَا مَعَ الْإِمَامِ الْعَدْلِ فَرِيضَةٌ» (همان: ۱۸۰).

نماز جمعه همیشه بسان اهرم نیرومند سیاسی، در دست حکومت‌ها بوده است. ولی حکومت‌های عدل همچون حکومت رسول خدا (ص) از آن برای مصالح عمومی و حاکمیت ارزش‌های اسلامی بهره می‌بردند و حکومت‌های جور همانند بنی‌امیه از آن برای تحکیم پایه‌های قدرت خود و تحقق اهداف شیطانی خویش سوء استفاده می‌کردند.

ائمه اطهار (ع) در اوضاع دشوار سیاسی، برای مصلحت عموم و حفظ کیان اسلام و برای اینکه هیچ‌گونه سوء ظنی تولید نشود در نماز جمعه‌ای که امام آن فاسق بود

شرکت می‌جستند. این کار، فارغ از مباحث فقهی این حوزه که دال بر آن است که این حرکت از سر تقیه و به همراه اعاده مجدد نماز از سوی ایشان بود (کلینی، ۱۳۶۵: ۳/۳۷۴؛ طوسی، ۱۴۰۷: ۳/۲۶۶)، ارزش همگرایی و منزلت برپایی این فریضه عبادی و اجتماعی را در شریعت و سیره ائمه اطهار (ع) نشان می‌دهد.

۲. آثار اجتماعی نماز جمعه

قرآن برای مشارکت عمومی و تعاون و همکاری در امور جامعه اهمیت بسیاری قائل است و تفرقه و اختلاف را موجب ازدست‌دادن عزت و شکوه مسلمانان می‌داند: «لَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ؛ با یکدیگر نزاع و اختلاف مکنید، که سست و بددل می‌شوید، و قدرت و شوکتتان از میان می‌رود» (انفال: ۴۶). در قرآن بر ایجاد روحیه جمعی و تعاون گاه به طور کلی سفارش شده: «تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى» (مائده: ۲)؛ و گاه مصادیق آن در اجتماع دینی تشریح شده که نزول سوره جمعه بر همین اساس است. این سوره مسلمانان را به بیانی کاملاً مهیج برمی‌انگیزاند تا به این فریضه الهی در جامعه اسلامی اهتمام ورزند، و به همه مسلمانان و اهل ایمان دستور می‌دهد تا به محض شنیدن اذان نماز جمعه به سوی آن بشتابند، و هر گونه برنامه متفرقه و کسب و کار را ترک کنند و یکپارچگی خود را با مؤمنان الهی در صفوف نماز جمعه اعلام دارند.

در اینجا به برخی آثار نماز جمعه در ایجاد انسجام اجتماعی مسلمانان اشاره می‌شود:

۱. رفع اختلافات

انسان‌ها وقتی در کنار هم زندگی می‌کنند، در روابط اجتماعی دچار اختلاف می‌شوند. لازم است این اختلافات حل و فصل و از گسترش بیشتر آن جلوگیری شود. اگر مشاجره‌ها و اختلافات کوچک اصلاح نشود، ریشه عداوت و دشمنی تدریجاً در دل‌ها نفوذ می‌کند و ملتی متحد را به جمعی پراکنده مبدل می‌سازد. جمعی آسیب‌پذیر، ضعیف و ناتوان و زبون در مقابل هر حادثه و هر دشمن، و حتی میان چنین جمعیتی بسیاری از مسائل اصولی اسلام همانند نماز و روزه یا اصل موجودیت قرآن به خطر

خواهد افتاد. این مشکل کم‌وبیش در میان جوامع اسلامی دیده می‌شود. در اینجا عوامل وحدت‌آفرین اجتماعی نظیر نماز جمعه می‌تواند در رفع این اختلافات و مناقشات بین طوایف مختلف، مسئولان و مردم و ... به صورت منطقه‌ای و گاه فرامنطقه‌ای بسیار مؤثر واقع شود.

۲. افزایش همدلی و شکوفایی فضایل اخلاقی

نماز جمعه میعادگاه نمازگزاران مؤمن برای دیدار و ملاقات مؤمنان و ایجاد و تقویت روحیه جمعی و اجتماعی در میان آنان است. امام علی (ع) فرمود: «آمدن روز جمعه موجب دیدارکردن و نمایاندن زیبایی است». پرسیدند: «ای امیر مؤمنان! در این روز چه امر زیبایی نمایان می‌گردد؟». امام فرمود: «قَضَاؤُ الْفَرِيضَةِ وَ تَزَاوُرُوْا؛ مردم نماز را به جا می‌آورند و سپس مؤمنان به زیارت و دیدار یکدیگر می‌پردازند» (راوندی، بی‌تا: ۲۴).

یکی از امور فرح‌بخش و شادی‌آفرین در زندگی هر مؤمن، دیدار با دوستان و برادران ایمانی خود است. دیدار و احوال‌پرسی مؤمنان پس از اتمام مراسم نماز جمعه که بسیاری از آنها به سبب مشغله‌ها مدتی نتوانسته‌اند یکدیگر را ملاقات کنند، صحنه‌های زیبایی را رقم می‌زند. اسلام همان‌گونه که به دیدار اقوام تحت عنوان صله رحم اهمیت داده، از دیدار برادران دینی نیز غافل نشده و به آنها نیز اهتمام ویژه ورزیده است.

در روایت آمده است که رسول اکرم (ص) فرمود: فرشته‌ای مردی را در کنار در خانه‌ای ایستاده دید. پرسید: ای بنده خدا، به چه حاجت به در این خانه ایستاده‌ای؟ گفت: برادری در این خانه دارم که منتظرم بیاید و به او سلام کنم. گفت: با او نسبت خویشاوندی داری، یا حاجتی تو را به طرف او کشانده است؟ جواب داد: حاجتی ندارم، جز اینکه با او در راه خدا پیمان برادری بسته‌ام، و با او رابطه‌ای نزدیک‌تر از رابطه‌ی مسلمان بودن ندارم. فرشته به او گفت: من فرستاده‌ی خدا به سوی تو هستم، پرودگارت به تو سلام می‌رساند و می‌فرماید: «لَكَ إِيَّايَ زُرْتُ فَقَدْ أُوجِبْتُ لَكَ الْجَنَّةَ وَ قَدْ عَافَيْتُكَ مِنْ غَضَبِي وَ مِنَ النَّارِ لِحُبِّكَ إِيَّاهُ فِي»؛ تو (در واقع) به زیارت من آمده‌ای، و اینک بهشت را ارزانی‌ات داشتم، و تو را به سبب دوستی‌ات برای من از آتش دوزخ آسوده کردم (طبرسی، ۱۳۴۴: ۲۰۸).

در منابع حدیثی روایات فراوانی درباره ارتباط بین مؤمنان و ثواب دیدار برادران مؤمن و مصافحه و معانقه و به یاد آنها بودن و مسرورسازی قلب ایشان، و زدودن غم از دل‌ها و احترام آنها وارد شده است. بنابراین، ایجاد همدلی و همگرایی از آثار مهم نماز جمعه است.

مکتب اسلام کوشیده است جامعه‌ای بر اساس پیوندهای عاطفی و روح اجتماعی و تعاون عمیق بسازد. در اصول و مبانی این مکتب، جامعه اسلامی پیکره واحدی است. پیامبر اسلام (ص) فرمودند: «مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادُّهِمْ وَ تَرَاحُمِهِمْ وَ تَعَاطُفِهِمْ مَثَلُ الْجَسَدِ؛ إِذَا اشْتَكَى مِنْهُ عُضْوٌ تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ الْجَسَدِ بِالسَّهْرِ وَالْحُمَّى؛ مَثَلُ مُؤْمِنَانَ فِي دَوَسْتِهِ، مَهْرَبَانِي وَ دَلْسُوزِي وَ هَمْدَرْدِي، مَا نَمَنَدُ يَكُ يَپِڪَرِنَدُ كَه چُون عُضْوِي از آن رَنجُور وَ بيمار شُود، عُضْوَاهِي دِگَر، با بیدار ماندن و گرفتار تب شدن با آن همنوایی می‌کنند» (نهج الفصاحه، ۱۳۸۲: ۳۸۲).

تعبیر «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» (حجرات: ۱۰)، یکی از شعارهای اساسی و ریشه‌دار اسلامی است؛ شعاری بسیار گیرا، عمیق، مؤثر و پرمعنا. دیگران وقتی می‌خواهند به هم‌مسلمانان خود اظهار علاقه بسیار کنند، از آنان با نام «رفیق» یاد می‌کنند، ولی اسلام سطح پیوند علائق دوستی مسلمانان را به قدری بالا برده که به صورت نزدیک‌ترین پیوند دو انسان با یکدیگر، آن هم پیوندی بر اساس مساوات و برابری، یعنی «علاقة دو برادر» به یکدیگر مطرح می‌کند.

بر اساس این اصل مهم اسلامی، مسلمانان از هر نژاد و قبیله، و دارای هر زبان و سن و سال با یکدیگر احساس عمیق برادری می‌کنند، هرچند یکی در شرق جهان زندگی کند و دیگری در غرب. هم در مراسم حج، که مسلمانان از همه نقاط جهان می‌آیند و هم در نماز جمعه که مردم یک دیار در آن کانون توحید جمع می‌شوند، این علاقه و پیوند و همبستگی نزدیک کاملاً محسوس است و صحنه‌ای از تحقق عینی این قانون مهم اسلامی است. به تعبیر دیگر، اسلام تمام مسلمانان را به حکم یک خانواده می‌داند، و همه را خواهر و برادر یکدیگر خطاب کرده است؛ نه تنها در لفظ و شعار، بلکه در عمل و تعهدهای متقابل نیز همه خواهر و برادر ایمانی هستند. در روایات اسلامی نیز بر این مسئله تأکید فراوان شده و جنبه‌های عملی آن مطرح شده است.

در نماز جمعه افراد در یک صف قرار می‌گیرند و امتیازات موهوم صنفی، نژادی،

زبانی، مالی و ... کنار می‌رود. صفا و صمیمیت و نوع دوستی در دل‌ها زنده می‌شود و مؤمنان با دیدار یکدیگر در صف عبادت، احساس دل‌گرمی و قدرت و امید می‌کنند. نماز جمعه روحیه فردگرایی، انزوا و گوشه‌گیری را از بین می‌برد و نوعی مبارزه با غرور و خودخواهی را دربردارد. نماز جمعه جمعیت صالح و شایسته‌ای را پدید می‌آورد که با خودشان دوست و متحد و مهربان، و با کافران و مستکبران سخت‌گیر و آشتی‌ناپذیرند: «مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ» (فتح: ۲۹). آری آنها کانونی از مهر و محبت نسبت به برادران ایمانی، و آتشی سخت و سدی محکم در مقابل دشمنان‌اند، زیرا اگر مؤمنان به یکدیگر مهر بورزند و با بصیرت لازم، دشمنی دشمنان و راه‌های نفوذ آنها را بشناسند، با اقدام مسئولانه، برای حفظ استقلال و ارزش‌های الهی، در برابر مهاجمان، واکنش قاطع نشان خواهند داد.

۳. تقریب بین مذاهب

نظر به اینکه رفع اختلافات از جامعه انسانی بدون تردید صلاح نوع و کمال انسانی است، «وحدت کلمه» اساس کار ادیان الهی بوده است؛ وحدتی که برگرفته از مبانی و اصولی چون اصل توحید، نبوت، معاد، و کلیات احکام عملی است. همین مشترکات قطعی است که معیار اخوت اسلامی را تشکیل می‌دهد و بر پایه آن وحدت و همگرایی در عصر رسول اکرم (ص) در حد اعلای خود ظهور یافت.

تشکل و اجتماع واحد، همیشه عاملی برای تحریک اعضای آن به تعقیب اهداف گروه و حفظ مواضع جمع بوده است. نقش نماز جمعه و دیگر مراسم‌های گروهی در ایجاد و حفظ تشکل مسلمانان انکارنشدنی است. امام صادق (ع) فرمودند: «إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ فَرَضَ فِي كُلِّ سَبْعَةِ أَيَّامٍ خَمْسًا وَثَلَاثِينَ صَلَاةً مِنْهَا صَلَاةٌ وَاجِبَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ؛ خداوند عزوجل در هر هفت روز، سی و پنج نماز فریضه بر مردم واجب کرده است، و فقط در یک نماز آن فرمان داده تا همگان به اجتماع شرکت کنند» (کلینی، ۱۴۰۷: ۴۱۸/۳).

پیشوایان معصوم (ع) دائم پیروان خود را از تشتت‌های مذهبی و اختلافات فرقه‌ای بر حذر می‌داشتند و می‌فرمودند: «صَلُّوا مَعَهُمْ فِي مَسَاجِدِهِمْ وَأَقْضُوا حُقُوقَهُمْ؛ در مساجد غیرشیعیان حضور یابید و همراه آنها به نماز بایستید و همیشه حقوقشان را ادا کنید» (صدوق، ۱۳۶۲: ۲۷؛ عیاشی، ۱۳۸۰: ۴۸/۱).

این روایت و سایر روایات مشابه آن شاهد بر این است که تحکیم وحدت اسلامی، اساس کار ائمه اطهار (ع) بوده و ایشان با شرکت در نماز جمعه دیگر مذاهب، سعی در حفظ این اتحاد و انسجام اسلامی داشته‌اند. زیرا هیچ مسلمانی از اتحاد بین مذاهب متضرر نمی‌شود. اما تاریخ گویای آن است که اختلافات مذهبی در جهان اسلام مبنای بسیاری از خونبارترین جنگ‌ها و ناکامی‌های سیاسی و اقتصادی ایشان، خصوصاً در خاورمیانه، است، در حالی که می‌توانستند در ضمن گردهمایی عمومی اسلامی نظیر مراسم حج و نماز جمعه به صورت علمی و دوستانه با هم به گفت‌وگو بنشینند و مشکلات و اختلافات عقیدتی خود را مرتفع کنند یا بکاهند و بر استحکام برادری خود بیفزایند، هرچند حضور در نماز جمعه و یادکردن از مشترکات نیز خود الفت‌آفرین است و می‌تواند وحدت مسلمانان را در پی داشته باشد. نماز جمعه ابزار مهمی برای تبدیل جامعه متفرق به جامعه یک‌پارچه، بر اساس اشتراکات دینی است.

۴. یاری و همدلی از فراسوی مرزها

یکی از مشکلات بزرگ جامعه اسلامی آن است که جدایی مرزها باعث جدایی اندیشه‌ها و فرهنگ‌ها شود و مسلمانان هر کشور فقط به خود بیندیشند، که در این صورت جامعه واحد اسلامی پاره‌پاره و نابود می‌شود. امام صادق (ع) فرمودند: «لَوْ كَانَ كُلُّ قَوْمٍ إِيمًا يَتَكَلَّمُونَ عَلَى بِلَادِهِمْ وَمَا فِيهَا هَلَكُوا وَخَرِبَتِ الْبِلَادُ وَسَقَطَ الْجَلْبُ وَالْأُرْبَاحُ وَعَمِيَتِ الْأَخْبَارُ؛ اگر هر قوم و ملتی فقط از کشور و بلاد خویش سخن بگویند و صرفاً به مسائلی که در آن است بیندیشند همگی نابود می‌شوند و کشورهایشان ویران می‌شود، منافع آنها ساقط می‌گردد و اخبار واقعی در پشت پرده قرار می‌گیرد» (صدوق، ۱۳۸۵: ۴۰۶/۲؛ حر عاملی، ۱۴۰۹: ۱۴/۱).

اینجا نقش نماز جمعه هویدا می‌شود. نماز جمعه مرزها را می‌شکند و صداها را همدلی و دست‌های همدردی را از سرزمین‌های دیگر به مسلمانان مظلوم عالم نثار می‌دارد. نمود عینی آن را می‌توان در روز قدس دید؛ روزی که مردم نماز جمعه‌ها را پر می‌کنند و همبستگی بین‌المللی خود را در حمایت از حقوق قانونی ملت ستم‌دیده فلسطین اعلام می‌دارند.

۵. توسعه پایدار

توسعه بر دسته‌ای از عوامل بنیادی و مبانی راهبردی استوار است که برای رسیدن به توسعه همه‌جانبه و پایدار، وجود آنها در جامعه ضروری است (سریع‌القلم، ۱۳۷۲: ۵۱). بسیاری از صاحب‌نظران توسعه معتقدند مبنای توسعه ماندگار افزایش کمی تکنولوژی و سرمایه نیست، بلکه تربیت انسان‌های آن جامعه و فرهنگ و مدنیت آنها است. زیرا مهم‌ترین سرمایه هر جامعه برای توسعه، انسان‌های آن هستند؛ انسان‌هایی که به طور خودکار و پایدار زمینه‌های درونی و توسعه‌یافتگی و پیشرفت را فراهم می‌آورند (نک: همان: ۷۸).

از عبارات فوق برمی‌آید که لازمه نیل به پیشرفت و توسعه، ارتقای سطح فکری و فرهنگی جامعه است، که پیش‌شرط آن داشتن جامعه‌ای یک‌پارچه است. زیرا جامعه‌ی دچار اختلاف، از درون محکوم به فروریختگی است. پس ناچار باید کمربندها را بست و پیوندهای اجتماعی وحدت‌بخش را تقویت کرد. در این بین نمی‌توان از عبادتی چشم پوشید که مسلمانان را به همبستگی و کنار گذاشتن اختلاف فرا می‌خواند و خطبه‌های آن نیز می‌تواند باعث افزایش سطح بینش و فرهنگ و رفع نابسامانی‌های جامعه شود. مراسم پرشکوه نماز جمعه اگر در راستای اهداف و بنیان‌های اصیل خود انجام پذیرد و از آن بهره‌برداری درستی شود می‌تواند موجبات توسعه و پیشرفت در عرصه‌های مختلف علمی، فرهنگی، سیاسی و حتی اقتصادی را در جوامع اسلامی در بر داشته باشد. توسعه پایدار هر جامعه به قوام وحدت اجتماعی متکی است و وحدت اجتماعی وابسته به ثبات برنامه‌های جمعی وحدت‌آفرین آن است و ثبات برنامه‌ها، مرهون جذابیت‌ها و اتقان غنای آن برنامه‌ها است. پس برای دستیابی به اهداف کلان نماز جمعه باید به اتقان محتوا و جذابیت‌های آن مطابق سیره نبوی و علوی افزود.

۶. آگاهی‌بخشی و بصیرت‌افزایی

گسترش سطح دانش و آگاهی عمومی می‌تواند موجبات رشد و ترقی جامعه را فراهم کند. نماز جمعه فارق از ابعاد دینی، حرکتی علمی است که سرشار از دانش و آگاهی، و ره‌آورد آن، رشد و بلوغ فکری است. خطبه‌های نماز جمعه در راستای مصالح جامعه اسلامی باید بستر و زمینه را برای توسعه و ترقی در ابعاد علمی و معنوی فراهم

آورد. امام رضا (ع) فرمود: «نماز جمعه گردهمایی عمومی است. خداوند خواسته است امام جمعه، مردم را اندرز دهد و به عبادت و اطاعت ترغیب کند و از گناه و معصیت پرهیز دهد و آنان را به مصالح و منافع دین و دنیایشان آگاه کند و رویدادهایی را که در سرنوشت و سود و زیان آنها مؤثر است به اطلاعشان برساند» (صدوق، ۱۳۷۸: ۱۱۱/۲).

نقش نماز جمعه و خطبه‌های آن در تحقق اهداف معرفتی، تربیتی و تحکیم وحدت اجتماعی بسیار مهم است. برخی از اهداف کلان آن را بر اساس منافع و مصالح مسلمانان می‌توان چنین برشمرد:

۱. توسعه و تعمیق دانش و بینش علمی؛
۲. پرورش نیروی مؤمن به ارزش‌های اسلام ناب محمدی (ص) و متعهد به خدمت به جامعه؛

۳. ایجاد انگیزه فکری و معنوی در انجام‌دادن وظایف فردی و اجتماعی؛

۴. ایجاد انسجام و رفع اختلاف از صفوف مسلمانان.

البته خطبه‌های نماز نباید طولانی باشد. پیامبر اکرم (ص) به اصحاب خود فرمود: «سَيَأْتِي بَعْدَكُمْ أَقْوَامٌ يُطِيلُونَ الْخُطْبَ وَيَقْصِرُونَ الصَّلَاةَ، اطيلوا الصلاة واقصروا الخطبة؛ بعد از شما، گروهی خواهند آمد که خطبه‌های نماز جمعه را طولانی ولی نماز را کوتاه می‌خوانند، اما شما نماز را طولانی بخوانید و خطبه‌ها را کوتاه کنید» (متقی هندی، ۱۴۱۹: ۷۴۸/۷). طولانی‌شدن خطبه‌ها می‌تواند باعث خستگی و به تبع دلزدگی مردم از مراسم دل‌نشین نماز جمعه شود. بی‌شک خطبه‌های علی (ع) الگوی مناسبی برای خطبای محسوب می‌شود؛ خطبه‌های غنی و سرشار از حکمت و فاقد هر گونه اطناب؛ خطبه‌هایی که هر عبارت از آن بابتی از علم را می‌گشاید. هم خداشناسی و مسائل حوزه دینی را در بر دارد و هم مسائل علمی ناب که فراتر از دانش این روزگار بشر است. اشتباه نشود از هیچ خطیبی نمی‌توان انتظار داشت که همتای علی (ع) سخن بگوید. مقصود آن است که از سبک بیان مولا باید الگوبرداری شود تا بیش از پیش، سیل نسل جوان مشتاق به سمت این فریضه الهی روانه شوند.

نتیجه

اسلام بر اتحاد و همبستگی پیروانش تأکید فراوانی می‌کند. این مطلب نه در حد

شعار، بلکه به مثابه راهبرد باید شناخته شود. اگر وحدت و هماهنگی و انسجام جامعه اسلامی ضربه دید، ناهماهنگی‌ها و اختلاف جای آن را خواهد گرفت و موجب ناآرامی و منازعه در میان امت اسلامی خواهد شد. لذا باید به پیام وحدت‌بخش نماز جمعه و جماعت که بیانگر روح همگرایی این «امت واحده» است توجه ویژه کرد.

سرگرم شدن مسلمانان به تفرقه و جنگ‌های داخلی و جانشین‌کردن شعارهای استعماری همچون ناسیونالیسم، پان‌عربیسم (به جای تکیه بر اسلام‌خواهی و اتحاد بین‌الملل اسلامی) باعث رکود و عقب‌ماندگی آنها شده است. اگر آنان به جای درگیری‌های بیهوده و اتلاف منابع خود، به ریسمان‌الاهی چنگ می‌زدند و دست وحدت به یکدیگر می‌دادند و با کنارنهادن خودباختگی، به جهاد و خیزش علمی برمی‌خاستند، اینک قدرتی بزرگ با امکاناتی وسیع در سطح جهان بودند. آنان می‌توانند با استفاده از یک‌پارچه‌سازی استعدادهای خویش، افزون بر رشد علمی و تکنولوژیک، با تأثیر بر مناسبات انسانی، بسیاری از مشکلات دنیای مدرن را حل کنند و در توسعه و پیشرفت از غرب پیشی گیرند. با حصول وحدت، قدرت نفوذ دشمن در ممالک اسلامی کاسته و رشد سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جامعه متحد افزایش می‌یابد.

نماز جمعه علاوه بر ایجاد ارتباط و همبستگی بین افراد جامعه، نوعی ارتباط فکری و ایدئولوژیکی را نیز در بر دارد و در نهایت، موجب «وفاق اجتماعی» در راستای ارزش‌های دینی و انسانی خواهد شد. لذا باید به بسترسازی و ایجاد انگیزه در میان مسلمانان، اعم از شیعه و سنی، برای شرکت در نماز جمعه یکدیگر، بدون تعصب و حمیت جاهلی توجه کرد. زمانی مذاهب چهارگانه اهل سنت به هم اقتدا نمی‌کردند. حتی در مسجدالحرام و مسجدالنبی ائمه جماعت مختلف داشتند. اما امروزه در این اماکن مقدس یک امام جمعه و جماعت وجود دارد. چه زیبا است این سنت پسندیده گسترش یابد و در تمام بلاد اسلامی، مسلمانان آن منطقه فارق از تعصب مذهبی در نماز جمعه دیگر مسلمانان شرکت کنند. به نظر می‌رسد این سخن می‌تواند به منزله راهبردی در آینده جهان اسلام پذیرفته شود.

منابع

- قرآن کریم (۱۳۸۳). ترجمه: حسین انصاریان، قم: انتشارات اسوه.
- قرآن کریم (۱۳۷۳). ترجمه: ناصر مکارم شیرازی، قم: دار القرآن الکریم.
- نهج الفصاحة (۱۳۸۲). تصحیح: ابوالقاسم پاینده، تهران: دنیای دانش، چاپ چهارم.
- ابن بابویه (صدوق)، محمد بن علی (۱۳۶۲). صفات الشیعة، تهران: علمی.
- ابن بابویه (صدوق)، محمد بن علی (۱۳۷۸). عیون أخبار الرضا (ع)، تهران: نشر جهان، چاپ اول.
- ابن بابویه (صدوق)، محمد بن علی (۱۳۸۵). علل الشرائع، قم: کتاب‌فروشی داوری.
- جعفریان، رسول (۱۳۷۹). صفویه در عرصه دین، فرهنگ و سیاست، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹). وسائل الشیعة، قم: مؤسسه آل‌البتیت (ع).
- راوندی کاشانی، فضل‌الله بن علی (بی‌تا). النوادر (للراوندی)، قم: دار‌الکتاب.
- سریع‌القلم، محمود (۱۳۷۲). عقل و توسعه‌یافتگی، تهران: نشر سفیر.
- طبرسی، علی بن حسن (۱۳۴۴). مشکاة الأنوار فی غرر الأخبار، نجف: المكتبة الحیدریة.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲). مجمع‌البیان فی تفسیر القرآن، تهران: ناصر خسرو.
- طوسی، محمد بن حسن (۱۴۰۷). تهذیب الأحکام، تهران: دار‌الکتب‌الاسلامیة.
- عیاشی، محمد بن مسعود (۱۳۸۰). تفسیر‌العیاشی، تهران: المطبعة‌العلمیة.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷). الکافی، چاپ اول، تهران: دار‌الکتب‌الاسلامیة.
- متقی‌هندی، علاء‌الدین علی بن حسام‌الدین (۱۴۱۹). کنز‌العمال بیروت: دار‌الکتب‌العلمیة.
- مغربی (ابن‌حیون)، نعمان بن محمد (۱۳۸۵). دعائم‌الاسلام، قم: مؤسسه آل‌البتیت (ع).